

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВИЙ СИНТЕЗ В ОДНОАКТИВЦІ “БУДКА Ч. 27”

Володимир ПРАЦЬОВИТИЙ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української літератури імені академіка Михайла Возняка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: volod_prac@ukr.net*

У статті автор простежив, як Іван Франко, використовуючи різноманітні засоби художньої виразності, поєднуючи різні методи та жанрові форми шукав способів удосконалення національно-органічного стилю, який би давав йому змогу глибинно відтворити український світ.

Розпочавши “Будку ч. 27” як ліричну драму, коли заможний вдівець Прокіп Завада вирішив одружитися з молодою дівчиною Зосею, завершує його як трагедію, коли до нього повертається Ксенька, яку він покинув у молодості.

В один момент Ксенька руйнує уявну ідилію Прокопа спогадами про нещасливе кохання, зраду, про тюрму за втоплену дитину, про шпиталь, у якому її мордували. Вона вважає Прокопа Заваду великим грішником, який тяжко завинив перед нею.

Усвідомлюючи, що їм не судилося бути разом у житті, і їх може об’єднати тільки смерть, Ксенька разом із Прокопом кидається під поїзд. Таке завершення твору свідчить, що І. Франко не поступився моральними цінностями заради естетичного ефекту. І Ксенька, і Прокіп зазнали Божої карі, бо повинні були спокутувати гріхи молодості.

Одноактівка “Будка ч. 27” – це маленька трагедія, наповнена катарсисом, потрясінням у фінальній сцені, спрямованій на очищення та облагородження душі.

Ключові слова: одноактівка, лірична драма, маленька трагедія, вставна новела, романтизм, реалізм, експресіонізм.

У драматургії Іван Франко постійно експериментував. Для відтворення психічних станів людини він використовував різноманітні засоби художньої виразності, застосовував різні методи. “В своїй творчій методі Іван Франко шукав синтези романтичного й реалістичного на основі підпорядкування першого останньому” [2, с. 75]. Не цурався він також і модерних прийомів. А в одноактівці “Будка ч. 27” (1893–1896) ще й поєднав різні жанрові форми: драму, трагедію, новелу. Але І. Франко ніколи не прагнув до штукарства. Поєднуючи різні методи та жанрові форми, драматург шукав способів удосконалення національно-органічного стилю, який би давав йому змогу глибинно відтворити український світ.

У центрі одноактівки “Будка ч. 27” І. Франко поставив Прокопа Заваду – багатого господаря, вдівця літ 45, який уподобав собі Зосю, дочку будника Панька Середущого,

і вирішив одружитися з нею. Він різними способами намагається завоювати дівоче серце. Спочатку заможний господар запросив Зося з матір'ю до себе на жнива, а після завершення роботи напросився провести їх додому. Тобто драма починається з активної дії головного героя Прокопа Завади, який втягує в драматичний процес інших персонажів. Важливу роль у розкритті внутрішнього світу дійових осіб відіграє підтекст. В експозиції твору Завада не розкриває свого наміру, але в його діях помітна пильна увага до Зосі. Удівець ожив, він запобігає перед дівчиною, пританцьовує біля неї, хоча бесідує про буденні господарські справи:

“О л е н а. Бігме, кумоньку, аж мені прикро! Сама не знаю, як вас дякувати. Не стільки ми вам там і напрацювали... Йй же Богу, яка вже з мене робітниця! А ви нас так ударували, так ударували...”

З а в а д а. Е, що там, кумо! Ударував, ударував! Гріх би мені був, якби я таких щирих, таких добрих людей не пошанував. Я вам кажу, ви мене нині так урадували тим, що-сьте мене послухали! А того вже, кумо, не говоріть, що ви не заробили. Правда, ви слабонькі, але проте жнете добре, а вже що панна Зося!..

З о с я. Та яка я вам панна, дядку Прокопе?

П р о к і п. Для мене ти, дівочко, панна. Не гірша від тих, що в панському дворі, а може, ще й ліпша” [6, т. 24, с. 360].

Підкреслено шанобливе ставлення Завади до Олени та Зосі, улесливі слова “слабенькі”, “дівочко” видають збуджений стан головного героя. Використавши засіб індивідуалізації мовної партитури, І. Франко передав настрій персонажів. Полілог між ними емоційно насичений, бо Завада не приховує, що Зося йому подобається, і відверто висловлює їй свої симпатії, хвалить за роботу, називає “панною”. Водночас він намагається привернути увагу Зосі до себе:

“З а в а д а. О, спасибі тобі, Зосенько! Велика рости, на весілля проси!

З о с я. Хіба досі не велика вироста?

З а в а д а. Досі ти росла, як деревце, як вишенька, все вгору та вгору, а тепер тобі пора інакше рости.

З о с я. А то як?

З а в а д а. Як Божа пшеничка: зразу колосок зелененький, а потім жовкне, наливається, золотими зернятками наповняється” [6, т. 24, с. 361].

У діалозі дійових осіб І. Франко використовує мікрообрази: “деревце”, “вишеньку”, “пшеничку”, “колосок”, “зернятко”. Ці пестливі слова, які переростають у символічні образи, дають змогу драматургові об'єктивно відтворити типових представників галицького села і водночас зосередити увагу на внутрішньому світі головного героя, у романтичних тонах передати психологічний стан закоханого вдівця.

Одноактна драма вимагає динамічного сюжету й напруженого конфлікту. Вона потребує “мінімальної експозиції, енергійної зав'язки, стрімкої і безпосередньої дії” [3, с. 107]. Тому І. Франко зразу ж зав'язує інтригу. Залишившись наодинці з Оленою, матір'ю Зосі, Завада відверто розкриває свої наміри одружитися з Зосею:

“З а в а д а. Знаєте, кумо, признаюся вам по щирості, я головно про те й хотів з вами говорити. Дуже вона мені в око впала. Уже більше як рік, ще від смерті моєї небіжки,

дивлюсь я за нею і чимраз більше мені подобається. І така в мене думка стала: або з нею оженюся, або з жадною.

О л е н а. Але ж, кумоньку!..

З а в а д а. Розуміється, кумо, силувати її не хочу. Я хотів би мати на старі літа справді жінку, дружину при собі, а не наймичку і не таку сороку, щоби чекала, коли я замкну очі, щоби посісти моє добро. Богу дякувати, у мене є на чім жити. До тяжкої роботи її не заставляю, аби доглянула мене та й себе – буде з неї. Хазяйства догляну я сам.

О л е н а. Га, що ж, куме! Якби на мене прийшло, то, вірте мені, я би своїй дитині ліпшої долі їй бажати не могла” [6, т. 24, с. 363].

І. Франко вибудовує діалог між Завадою та Оленою у розміреному ритмі, характерному для сільського способу життя. Завада зізнається, що йому подобається Зося, її краса, характер, і тому він хоче одружитися з нею. Використовуючи авторитет, він схиляє Олену на свій бік. Прагнення Завади одружитися з молодою дівчиною цілком природні. Він заможний господар і хоче мати у своєму домі вірну дружину та добру господиню, яка би турбувалася про господарство та дбала про свого чоловіка, як і випадає порядній українській жінці. Драматург чітко вибудував логічну послідовність роздумів заможного господаря, який своїм багатством хоче привабити молоду дівчину і створити сімейний затишок у власному домі. Водночас закоханість у Зося навіяла спогади про молоді літа. Зустрівшись з Паньком Середущим, батьком Зосі, він згадує Ксеньку, яка колись жила в будці ч. 27. Тут драматург змінює сюжетний хід твору, вплітаючи новий мотив:

“З а в а д а. ...Тямите Ксеньку?

П а н ь к о. Котру то?

З а в а д а. А тогу чорнооку, будникову дочку. В отсій самій будці жила.

П а н ь к о. О, чому ж би не тямив? Усі ми, парубки в селі, дуріли за нею. А вона, бестія, всім моркву терла, аж поки десь не наскочила на свого. О, тямлю і до смерті не забуду, як чутка пішла, що в ріці просто будки знайшли втоплену дитину. Гомін по селі, шандари, плач, ведуть мою Ксеньку заковану. Повели і пропала. Не було більше й чутки про неї” [6, т. 24, с. 364–365].

Позасценічний образ Ксені має надзвичайно важливе значення. Згадка про неї не тільки вносить новий струмінь у діалог, а й змінює тональність розмови, її ритміку. Щоби передати найтонші вібрації психіки героя, його настроїв та стан душі, її рефлекторну мінливість, І. Франко використав імпресіоністичні прийоми. Завада зізнається, що спогади про Ксеньку не дають йому спокою: “...Остатніми днями ні про що інше їй думати не можу, тільки про неї. Зажмурю очі до сну, вже вона передо мною. Дивиться на мене своїми чорними, блискучими очима, здається, аж у душу заглядає. Моргає бровами, пальцем киває, кличе кудись... Зриваюся зо сну, місця собі знайти не можу. А ще чоловік сам у хаті – ну, мука та й годі” [6, т. 24, с. 365].

Сон має зловіщий характер – Ксеня манить кудись Прокопа, але він не знає куди, і це позбавляє його спокою. Цей модерний прийом дає можливість драматургові підсилити емоційну напругу твору, зробити несподіваний поворот драматичної дії, заінтригувати будника:

“П а н ь к о (*жартом*). Чи не було там у вас чого з нею тоді? Бо щось дуже сильно вона вам пригадується.

З а в а д а. Та як тобі сказати, куме? Здається, що було дещо. А зрештою дідько її знає, чи зо мною одним. Тямиш, яка була, як той в’юн, вертка, кожному баки світила, а ніхто не міг зрозуміти, де у неї правда, а де жарт. Аж тоді, коли вже показалося по ній, тоді почала до мене лашитися, далі плакати [...], а мої старі випхнули її з хати. І знаєш, її вели заковану через село – в самі м’ясопусти було, а я до шлюбу їхав. Перестріла мене і так на мене поглянула, такими очима, що у мене аж серце ледом стялося. Донині того погляду не можу забути” [6, т. 24, с. 365].

За допомогою цього діалогу драматург органічно вплітає в драму трагічний мотив. Використавши ретроспекцію, він виявляє підсвідомі думки героя, який не може забути свого першого кохання. Створивши відповідну емоційну напругу, характерну для трагічного твору, автор зразу ж відходить від цього мотиву. Завада не хоче більше говорити про Ксеню і розпочинає розмову про намір засватати Зосю:

“П а н ь к о. Що ж, куме? Скажу тобі по правді, не надіявся я твого сватання. Ти багач, я бідний чоловік. Не дам за дочкою такого віна, якого би, може, тобі треба було.

З а в а д а (*схапується*). Та що ти, куме! Хіба я віна за неї хочу? Чи мені віна потрібно? Адже ж я маю, Богу дякувати, свого досить, дітей ані родини близької нема. Коли хочеш, то я ще й нині в інтерцизі все своє добро по своїй голові на неї запишу. Аби тільки мене шанувала, аби мені на старості літ мою пустку зіркою освітила.

П а н ь к о. Га, коли так, то Боже помагай! Знаю тебе не віднині. Чоловік ти чесний, не сукристий, господарний, і маю в Бозі надію, що моїй дитині буде добре з тобою. І тобі з нею” [6, т. 24, с. 366].

У цьому діалозі важливу роль відіграє підтекст. Зі слів Завади видно, що він чесний, авторитетний господар, але його заможність не приносить йому радості. Той погляд Ксенки, коли її виводили з села в кайданах, мав трагічні наслідки для нього. Завада прожив недовго з нелюбою дружиною, не зазнавши щастя в такому шлюбі. Дітей у нього не було. Згодом дружина померла, батьки теж, і він лишився один, як палець. Тож йому здалося, що він може виправити помилку молодості, коли під впливом обставин відрікся від своєї любові – зрадив бідну дівчину. Завада навіть готовий помінати свої маєтки на прихильність Зосі. Він переконав Панька в щирості свого наміру і дійшов згоди в справі одруження.

Вчинки Завади не були спонтанними. Він діяв за наперед продуманим планом, знав, які аргументи можна використати для будника. Обое цілком логічно розмірковують про матеріальне становище. Говорять про любов до землі, достаток, авторитет заможного господаря, що було характерним для українського менталітету. Але таке коло інтересів було властиве старшому поколінню. Молоді люди дивилися на життя по-іншому – думали про взаємну любов при створенні сім’ї як необхідний елемент нормальних подружніх взаємин. Та навіть Завада, покохавши Зосю, відсуває на задній план майнові інтереси – він хоче справжнього людського щастя, якого ще не зазнав у своєму житті. Він намагається будь-яким способом здобути його. Та шлюб українці завжди будували на взаємній згоді. Батьки могли радити своїй дитині виходити заміж за того чи іншого,

але рішення було за дівчиною під тиском чи без тиску. Така традиція в українському суспільстві утвердилася давно. Дівчина самостійно вирішувала: чи давати згоду на одруження чи ні, чи в'язати старостів вишитими рушниками чи підносити гарбуза. Тому й журиться Завада: “Коби ще лиш Зося згодилася” [6, т. 24, с. 366].

Зося не годиться на пропозицію Завади. Вона кохає Гната Сиротюкового, і ніякі аргументи Завади, що Гната заберуть до війська, і він забуде про неї, не можуть її переконати. Зося впевнена: “Він мене дуже любить” [6, т. 24, с. 367]. Та Завада не здається. Він вміє зачепити за живе: “Ой, дівчино, дівчино! Якби ти знала, яке ти болюче місце порушила в моїй душі! Двадцять літ тому на тім самім місці, де тепер сидимо, сиділа коло мене інша дівчина, гарна, як зірка небесна, Ксенька чорноока, горнулася до мене, заглядала мені в очі, цілувала мене, присягалася мені, що довіку буде любити, що не проживе без мене – так, як твій Гнат тобі присягається. І що ж з того? Не минуло півроку, а моя Ксеня пішла в світ з іншим, а я мусив нелюбу дівчину брати” [6, т. 24, с. 368–369].

Тут важливо звернути увагу не тільки на те, що говорить Завада, а й як висловлюється. Такі вирази, як “зірка небесна”, “моя Ксеня” свідчать про те, що кохання його не згасло. У такому трактуванні головного героя виразно проявилася творча концепція І. Франка, який уважав, що без любові людина не може відчувати справжньої краси світу. Навіть через двадцять років Завада згадує про Ксеню з теплотою та ніжністю. Обставини склалися так, що він, виходець із заможного роду, не зміг одружитися з бідною дівчиною. Їм не вдалося подолати патріархальну традицію, яка склалася в селі. Тепер, ставши вдівцем, він сподівається знайти іншу зірку, яка би на старості літ освітила його пустку. Підсвідомо він повертається до будки ч. 27. Тут він побачив Зося, як у молоді літа, закохався і вирішив одружитися з нею. Водночас, на рівні підсвідомості, Завада сподівається, що, захопившись молодого вродливою дівчиною, зможе витіснити з пам'яті Ксеню, яка останнім часом не дає йому спокою.

Слова Завади сповнені щирим почуттям. Але тут варто звернути увагу на те, що драматург знову влітає в репліку героя позасценічний образ Ксеньки, який Завада використовує на свою користь. Він намагається розжалобити Зося, підірвати довіру до її коханого. Та дівчина не поступається: “Мій Гнат мене не покине! Він не такий. [...] І я його не покину, а вам, дядьку, ще раз говорю: шукайте собі іншої пари, бо ви не мій, а я не ваша” [6, т. 24, с. 369].

Зося делікатно, як і випадає вихованій дівчині, відмовила Заваді, пояснила йому, що вона кохає іншого. Та Завада не такий, щоб легко відмовитися від свого наміру. Він заходить з іншого боку, намагаючись розчулити дівчину: “Ти кажеш: шукайте собі іншої пари. Гай, гай! Не знаєш ти, небого, Прокопа Завади. Не знаєш, що значить у моїм віці шукати собі пари! Отже, слухай. Я полюбив тебе, одну тебе на всім світі. Полюбив у останнє в своїм віці, а часом мені здається, що ти зараз і моя перша любов. Що все, що було досі, то була мряка, дєбра, гушавина, а тільки бачачи тебе, я виходжу на ясний, рівний, Божий світ. Остання любов, дівчино, так як домовина – довіку не зміниться. Твій Гнат може ще десять разів зрадити тебе, – я не можу ніколи. Та я розумію – молоде до молодого тягне. І я не хочу ані намовляти, ані силувати тебе, борони Боже! Тільки хочу

дати тобі пізнати, як я тебе люблю. Слухай, Зосю, ти бідна, а Гнатові родичі багаті. Чи пристануть вони, щоби Гнат брав тебе?” [6, т. 24, с. 369].

Слова Завади щирі й відверті. Він говорить правду про свою останню любов. Коханню до Зосі зробило з нього поета. Отут драматург використовує романтичні тони, щоби розкрити глибину почуттів закоханого вдівця. Водночас письменник не відступає від реалізму, коли Завада говорить правду про бідність Зосі і заможних батьків Гната, які не захочуть миритися з таким вибором сина. Але в цих словах помітна підступність. У його зізнанні відчутний трагічний струмінь. Використовуючи мікрообрази “мряка”, “дебра”, “тушавина”, а потім ще й “домовина”, драматург підсилює трагічну тональність твору. Завада діє підло – він намагається посіяти сумнів щодо надійності обіцянок Гната, тобто здійснює моральний злочин. Та коли й це не допомагає, він використовує як останній аргумент характеристику Гнатових батьків: “Але я знаю їх, що то за люди. А хоч би й пристали, то тяжке пекло чекає тебе в їх домі” [6, т. 24, с. 369].

Усі свої міркування Завада подає як турботу про щастя та добробут Зосі. Він покохав її і хоче не тільки зробити щасливою, а й застерегти від необдуманих вчинків, які можуть призвести до біди:

“З а в а д а. Я остеріг тебе, а тепер дам тобі доказ, що не так люблю тебе, як твій Гнат, що не туманю тебе словами. Ще сьогодні беру твоїх старих із собою в село, аби в громаді підписали один папір.

З о с я. Який папір?

З а в а д а. Мій запис, що ним я записую тобі половину мого маєтку, поля, худоби, будинків і всього, що маю, і то не по моїй смерті, а від того дня, коли візьмеш шлюб чи з Гнатом, чи з ким хочеш іншим” [6, т. 24, с. 370].

Відчувши, що лід у душі Зосі розтанув, Завада вирішив прив’язати її до себе. Така щедрість підкупила Зосю. Хоч вона й остерігалася пастки, але під впливом щирого зізнання в коханні до неї Завади прийняла його пропозицію: “Слушайте! Коли ви не дурите мене... І коли не будете силою, ні хитрощами розлучати мене з Гнатом... І коли би Гнат змінив свою думку – добровільно, розумієте... І коли би я... Ну, та що я! Даю вам слово, що в такому разі я готова би вийти за вас” [6, т. 24, с. 370].

Завада добився свого: він переконав Зосю в щирості своїх намірів і зразу ж вирішив завершити справу – іде з батьками Зосі в село, щоби виконати свою обіцянку. І зважаючи на наполегливість Завади, немає сумніву, що він би все зробив, щоби розлучити Зосю з Гнатом та одружитися з нею. Тут І. Франко міг би закінчити драму про щасливого вдівця, який виправив помилку молодості – віддав своє багатство бідній дівчині та зазнав щастя з нею. Але І. Франко, дотримуючись правди життя, не міг завершити так драматичний твір. Письменник розумів, що неможливо виправити гріхи молодості – за все рано чи пізно треба платити. Далі дія розвивається в іншому ритмі.

Зося, зустрівшись з Гнатом, розповіла йому про залицяння Завади і його намір записати їй своє майно. Гнат зразу ж збагнув підступні наміри Завади:

“Г н а т. О, старий дідько! Чи бач, яку він чортівську лапку заставив на наші душі. Ну, і що ж ти йому на се?

З о с я. Що ж я могла сказати? По правді, я страшенно перелякалася тих слів. Адже

справді виходить так, як контракт з чортом за душу. Та потім, коли мене запевнив, що не буде тебе силувати ані намовляти против мене, я сказала йому: “Нехай буде й так”. Але ти, Гнатику, не покинь мене! Остерігаю тебе, яка на нас лапка заставлена. Пильнуйся, соколе мій! Не вір ніяким обмовам! Коли Завада дурить мене з тим записом, то нехай дурить. Сам себе одурить, а мені до його маєтку байдуже. А коли справді хоче дати мені придане, то я думаю, що ані ти, ані твої родичі не будуть мати нічого против того.

Г н а т. Боюсь, Зосенько, і Завади, і його приданого. Ліпше нехай він собі голову ломить без нас!” [6, т. 24, с. 372].

Зося повірила Заваді, який, скориставшись її наївністю, створив привабливу історію про своє нещасливе кохання, щоб розчулити і викликати довіру до себе. Вона піддалася чарам його солодких слів, хоча усвідомлювала, що така згода ніби “контракт з чортом за душу”. Гнат розуміє, що “старий дідько” не дарма розставив “чортівську лапку” на їхні душі. І в даному випадку заможний господар Завада досягнув бажаного результату, переконавши Зосю в щирості своїх почуттів щедрим жестом. Але в цій сцені І. Франко зацентровує увагу на тому, що матеріальні цінності не є визначальними в стосунках Зосі і Гната. Вони щиро кохають одне одного, і найбільшою цінністю для них є любов. Таке трактування дійових осіб впливало з творчих принципів митця, які базувалися на українських національних традиціях, що культивували взаємну любов як основу сімейного укладу.

У цей момент на сцену виходить Ксеня і долучається до розмови про Заваду:

“К с е н я. [...] Ну, що ж він тобі мовив?

З о с я. Мовив, що вас дуже любив, а ви його зрадили і з іншим у світ повандрували.

К с е н я. Окаянник! Безсумлінний! Я його зрадила, я! Адже я три дні і три ночі, як собака, славучала під його порогом, руки й ноги його цілувала, щоб не губив мене, щоби не ламав свого слова, щоби змилювався хоч над тою дитиною, що я від нього під серцем носила. Все дармо. Відпхнув мене! Його мати помями мене обливала, його батько палицю поламав на моїх плечах. Га, га, га! З іншим у світ повандрувала! Певно, певно! З шандарями, в кайданах, за те, що втопила ту бідну дитину. О, він масний на слова, щедрий на обіцянки, вміє захопити за серце, розжалобити, до сліз тебе доведе. Але не дай тобі Боже повірити йому за макове зерно!” [6, с. 373–374].

Репліка Ксені подана у формі новели з її психологічною насиченістю, трагічною напрутою та чіткою виразністю художніх засобів при зображенні героїні. Скупими, але соковитими мазками драматург змалював пристрасне кохання дівчини, яка до останнього боролася за своє щастя, принижуючись перед своїм коханим і його батьками, які жорстоко знущалися з неї.

У цьому епізоді І. Франко використав принцип перевернутої монети. Ксеня висвітлює події з іншого боку. Коли для Прокопа кохання з Ксенею – це тільки окремих, хоча і незабутній епізод, то для неї – трагедія. Розповідь Ксені – це немов інший фрагмент драматичного твору про сконденсоване страждання та зболене почуття в душі експресіонізму. Її репліки, густо забарвлені, енергійні та емоційно насичені, передають біль зраненого серця. Використавши антитезу, драматург контрастно малює образи-антиподи, протиставляючи лірично налаштованого Прокопа і нервово-збуджену Ксеню,

яка вносить емоційне напруження в дію драматичного твору. Письменник зосереджує увагу на суб’єктивному “я” виведеної з психічної рівноваги жінки, відсуваючи на задній план усі інші мотиви.

Виливаючи образу на Заваду, Ксеня мимоволі характеризує жорстокий світ, у якому майновий ценз може стати на заваді святим почуттям закоханих. Щоби відтворити трагічне кохання бідної дівчини і сина заможного господаря, драматург використовує експресіоністичну стильову манеру. Її розповідь – це своєрідна сповідь. Ксеня щиро покохала Прокопа – і в любовному пориві не зважала на майнову нерівність між ними, про що нагадала мати Завади помями, а батько палицею, яку поламав на її плечах. Але Ксеня не звинувачує їх. Вона вважає, що її зрадив Прокіп – він поламав слово. Та його дії не мають правового підґрунтя. Зрада дівчини ніколи не кваліфікувалася як злочин. Однак у морально-етичному аспекті його вчинок вартий осуду, бо він мав трагічні наслідки і для Прокопа, і для Ксені. Кривда запеклася в її серці, і вона ніяк не може заспокоїтися.

Образа Ксені на колишнього свого коханого позбавляє її можливості адекватно оцінювати його. Із її слів вимальовується зовсім інша портретна характеристика Завади. Ображена на нього, вона концентрує увагу на негативних моментах його характеру, але почуття до нього в неї не згасло. У Ксені виникло непереборне бажання розповісти Заваді про свої страждання. Вона сама дивується, як змогла винести такі тяжкі випробування. Для відтворення психічного стану дійової особи драматург використовує монологічну форму: “Боже! Як я могла витерпіти! Кайдани, тюрма, потім слабкість, потім шпиталь, страшний шпиталь... казали, що я з розуму зійшла. Десять літ мене там мордували, та потім якось випустили. Ввійшла я там молодого дівчиною, здоровою, сильною, такою, як ти, а вийшла зів’ялою, згорбленою бабою” [6, т. 24, с. 374].

Після звільнення з тюрми Ксеня не мала де подітися: “Куди було йти? Тайком забігла сюди – тата ані мами вже не було, померли. Пішла на заробітки, до Борислава. Робила, поки могла, а далі пішла по жebraх” [6, т. 24, с. 374]. Але через двадцять років Ксеня не змогла пригасити пристрасного кохання і тої кривди, якої зазнала через нещасливу любов. Тому вона повернулася, щоби зустрітися знову зі своїм давнім коханням: “Мушу з ним розмовитися. Чую, як у моїй душі відновлюється стара рана. Щось там шарпає, кланцає зубами... За що ж я терпіла? Для кого мучилась?” [6, т. 24, с. 374]. А тепер, дізнавшись про наміри Завади засватати Зося, Ксеня обурилася. Її психічний стан різко змінився. Вона вже не може адекватно реагувати на події. Їй здається великою несправедливістю те, що Прокіп Завада, через якого вона зазнала стільки прикрощів, задумав одружитися з молодого дівчиною. Ця звістка про намір удівця засватати Зося загострила її почуття кривди і довела до шаленства: “Я чую, що на мене надходить щось таке страшне, чорне, безтямне, як тоді було, коли мене з тюрми зв’язану везли до шпиталю. Господи! Підожди ще хоч деньок, щоб я з ним розмовилася!” [6, т. 24, с. 374].

І. Франко загострює увагу на тому, що збудження Ксені дійшло до такої межі, коли вона вже не контролює себе і діє підсвідомо. Її охопили розпач і безнадія. Драматург засобами експресіонізму загострює почуття героїні, використовуючи сугестивну

лексику. Ксеня хоче дочекатися миті, щоби “всі свої муки, все своє розтрачене життя могла зібрати в одно страшне слово, в один позирк і бухнути ним йому, мов сокирою, в саме серце!” [6, т. 24, с. 374].

Образа, гнів, обурення – все змішалось в її душі. І цей її внутрішній стан позначився на емоційно насичених висловах. Вона обурюється поведінкою Завади: “О, він такий! Як угледів собі жертву, то буде довкола неї крутитися день і ніч, не спочине, доки не затопить пазурів у душу” [6, т. 24, с. 375].

Драматург психологічно вмотивовано підводить дійових осіб до головної сутички, у якій вони мають з’ясувати стосунки, виявивши свої риси характеру. Ксеня сподівається, що Завада ще повернеться до будки, бо саме тут хоче порозмовляти з ним: “Тут моє слово буде вдвоє, вдсятеро важче і зрозуміле” [6, т. 24, с. 375]. І відчуття її не підвело. Завада справді повернувся до будки (“сам, п’яленький, та держиться ціпко на ногах”): “Е, поки там старий Панько зі своєю Оленою дотюпають, то я тим часом зі своєю пташечкою хоч двома-тьрьома словами перекинуся!” [6, т. 24, с. 376].

У цей момент І. Франко стрімко змінює ситуацію. Коли Завада сподівався побачити Зою, до нього прискакує Ксеня: “Се я, Прокопе! Ксеня! Твоя люба! Твоя одинока! Та сама, котру ти відіпхнув, як собаку! Котру жандарми в кайданах вели! Котру десять літ у шпиталі катували! (*Нахиляється до його уха і кричить щосили.*) Прокопе! Де ти?” [6, т. 24, с. 376]. Ксеня кількома короткими реченнями, сугестивно насиченими, повертає Прокопа до тих пам’ятних днів. Використавши ретроспекцію, митець максимально спресовує художній час, поєднавши минуле з сучасним. Драматург наповнює художній простір новими елементами – спогадами Ксені про кохання, про зраду, про тюрму та шпиталь. В один момент вона руйнує уявну ідилію Прокопа, повертаючи його до реальної, жорстокої дійсності. Автор загострює увагу на мотиві зради Прокопа Завади як єдиному і визначальному у фінальній частині твору. Ксеня вважає Заваду великим грішником, який завинив перед нею і має спокутувати свою провину. Вона зациклилася на цьому моменті і нічого більше не бачить навколо себе. Щоб відтворити її суб’єктивний погляд на ситуацію, яка виникла, митець віддає їй сольну партію, а Завада, який перед тим щепетав про своє останнє кохання, став безпомічним і безпорадним.

Несподівана поява Ксені настільки вразила Заваду, що він зомлів.

“К с е н я (*нахиляється над ним*). Ага! Бачиш! А ми таки здибалися! І де? Ось тут, на тім самім місці!.. (*Підводить його.*) Подивись лишень! На отсій лавочці ти присягав мені, що нікого не любиш, крім мене, що не будеш жити без мене! Прокопе! А ось тут (*тягне його з собою в противний бік*), ось тут росла бузина – цвіла тоді, пахощами повітря наповняла – і ми обоє... Прокопе! Тямиш, що тут було?” [6, т. 24, с. 377].

Конкретизовані образи – “лавочка”, “бузина”, її “пахощі” – дають змогу драматургові повернути героїв у минулі дні і відтворити картину кохання. Але Прокіп не готовий до такого повороту подій. Переляк заволодів ним. Він хоче вирватися від Ксені, але вона його не відпускає:

“К с е н я. Стій! Не втікай! Ми ще не все бачили! Я ще маю показати тобі одно місце! От там, над річкою, на закруті! Ходи! Ходи! Там ще, певно, кровава калюжа відтоді буде! (*Тягне його до сходів*).

З а в а д а. Ні, ні, ні! Не хочу! Пусти мене!

К с е н я. Пустити тебе? Га, га, га! Тепер нагадався? О ні! Не пущу! Сам Бог з неба не вирве тебе з моїх рук! Ходи! ходи!” [6, т. 24, с. 377].

Після стількох років страждань Ксеня, в шаленому пориві вхопивши в обійми свого коханого, хоче нагадати йому ті пам’ятні місця, про які вона сотні разів згадувала. Розворушена стара любов і злість змішалися в її душі, і вона не може заспокоїтися. У такому збудженому стані вона відчула в собі шалений приплив люті і силою тягне Заваду від одного місця до другого. Збагнувши, що сам не зможе справитися з Ксенею, Прокіп почав волати про допомогу, але ніхто його не чує. У цей час надходить поїзд. Побачивши потяг, Ксеня на рівні підсвідомості збагнула, що коли їм не судилося бути разом у житті, то їх може поєднати тільки смерть. Цей спонтанний, миттєвий порив високого емоційного збудження та нервового напруження героїні І. Франко відтворив у фінальній частині твору: “К с е н я (*вскакує йому на шию, валить на землю і притискає голову до шиї*). Мовчи! Мовчи! Бачиш калюжу крові? Бачиш калюжу крові? Пий! Пий! Пий!” [6, т. 24, с. 377]. Ці короткі фрази наказового характеру, які промовила героїня у збудженому психічному стані, свідчать про своєрідну експресіоністичну стильову техніку І. Франка.

Життя Прокопа трагічно обірвалося в той момент, коли він знайшов своє останнє кохання і був так близько до щастя. Здійснити свою романтичну мрію він не зміг. Старі гріхи не впустили його до бажаного раю... За все доводиться розплачуватися. І Прокіп Завада поплатився власним життям. Разом з ним загинула і Ксеня, яка теж мала великий гріх, бо втопила свою дитину. Таке завершення твору свідчить, що І. Франко не поступився моральними цінностями заради естетичного ефекту. І Ксеня, і Прокіп зазнали Божої кари, бо повинні були спокутувати свої гріхи молодості. У цьому і проявилася національна самобутність митця, який, використовуючи модерні прийоми для відтворення внутрішньо-почуттєвого світу дійових осіб, не відступав від традиції утверджувати добро, справедливість і високу мораль, визначену, зокрема, ще в “Повчанні дітям” Володимира Мономаха словами: “Ухиляйся від зла, твори добро, шукай миру і проганяй [зло], – і живи во віки віків” [5, с. 354–355].

І. Франко ніколи не йшов сліпо за модою. Він уміло використовував ті прийоми, які органічно вписувалися в його творчу манеру. Феномен його полягав у тому, що, за словами Наталії Шумило, “з усіх літературних проблем початку століття на чільне місце вчений поставив проблему поглибленого психологізму, яка й визначила його концепцію національного модернізму поза “декадентизмом”, “песимізмом”, “спіритуалізмом”, “духовним нігілізмом”, “сатанізмом” [7, с. 106–107].

Фінал твору хоча більше літературний, моралізаторський, але художньо вмотивований і впливає з логіки зображених подій. Використовуючи калюжу крові, про яку згадує Ксеня, як символічну ознаку людської кривди, І. Франко зумів утримати емоційну напругу, характерну для трагедійного твору. “Будка ч. 27” – це маленька трагедія, яка наповнена катарсисом, потрясінням у фінальній сцені, спрямованій на очищення душі, її облагородження. Майстерність І. Франка як драматурга проявилася в тому, що, починаючи твір як ліричну драму, у фінальній частині він зумів змінити

його тональність засобами експресіонізму, підсилити емоційну напругу, загострити почуття дійових осіб і завершити як трагедію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоштан Я. Драматургія Івана Франка. Київ, 1956. 253 с.
2. Бойко Ю. До проблеми Франкового романтизму // Бойко Ю. Вибране: у 2 т. Мюнхен, 1971. Т. 1. С. 75–82.
3. Давидова І. Малі форми драматургії. Київ, 1966. 139 с.
4. Пархоменко М. Драматургія Івана Франка. Львів, 1956. 128 с.
5. Повесть врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком) / переклад, післямова та коментарі В. В. Яременка. Київ, 1990. 558 с.
6. Франко І. Будка ч. 27 // Франко І. Збір. творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 24. С. 358–377.
7. Шумило Н. Під знаком національної самобутності. Київ: Задруга, 2003. 354 с.

REFERENCES

1. Biloshtan, Ya. (1956). *Dramaturhiia Ivana Franka*. Kyiv.
2. Boiko, Yu. (1971). Do problemy Frankovoho romantyzmu. In: Boiko, Yu. *Vybrane: u 2 t. Miunkhen, T. 1*, 75–82.
3. Davydova, I. (1966). *Mali formy dramaturhii*. Kyiv.
4. Parkhomenko, M. (1956). *Dramaturhiia Ivana Franka*. Lviv.
5. *Povist vremianykh lit. Litopys (za Ipat'skym spyskom)*. (1990) / pereklad, pisliamova ta komentari V. V. Yaremenka. Kyiv.
6. Franko, I. (1979). Budka ch. 27. In: Franko, I. *Zibr. tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, T. 24, 358–377.
7. Shumylo, N. (2003). *Pid znakom natsionalnoi samobutnosti*. Kyiv: Zadruha.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2021

Прийнята до друку 15.11.2021

THE CONCEPT OF NATIONAL LITERATURE AS THE AESTHETIC PRINCIPLE OF ARTISTIC UKRAINIAN MOVEMENT (AUM)

Volodymyr PRATSOVYTYI

*Ivan Franko Lviv National University,
Academician Mykhailo Vozniak Department of Ukrainian Literature,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: volod_prac@ukr.net*

In the article “Genre and Stylistic Analysis in the One-Act Play ‘Budka ch. 27’”, the author observed the ways Ivan Franko juggles various literary devices, methods, and genres

to perfect the national organic style, which would allow him to depict the Ukrainian world.

Having started “Budka ch. 27” as a lyrical drama, when one wealthy widower Prokip Zavada decides to marry a young girl Zosiya, Ivan Franko finishes it as a tragedy when Ksenka, the long-abandoned Prokip’s girlfriend, returns to him.

Ksenka immediately ruins Prokip’s imaginary idyll with the memories of the unhappy love, of the betrayal, a prison term for the drowning of the child, about the hospital where she was tortured. She considers Prokip to be a big sinner who is very guilty before her.

Having understood that they cannot be together in this life and that they can be united in death only, Ksenka and Prokip throw themselves under a train. This ending shows that Ivan Franko did not compromise moral values for an aesthetic effect. Both, Ksenka and Prokip bear a punishment from God for the sins of their youth.

The one-act play “Budka ch. 27” is a small tragedy which, through the catharsis and the shock of last scene is called to purify and ennoble the soul.

Keywords: one-act play, lyrical drama, small tragedy, story within a story, Romanticism, Realism, Expressionism.